

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

De Ortv Ac Progressv Artis Typographicae Dissertatio Historica

Mallinckrodt, Bernhard von

Coloniae Agrippinae, 1640

Cap. III. Testes pro Harlemensibus de Typographia in Hollandia inuenta.

urn:nbn:de:hbz:466:1-11780

Primitias illic cœpit formare laboris,

Ast hic maturum protulit artis opus.

Et paulo infra non vni Gutenbergio, sed duobus simul adiutoribus eius insimul ac iunctim huius inuenti laudem tribuit:

Imparibus numeris cœlestia numina gaudent

Hoc opus exegit sic quoque sancta Trias.

Illo primus erat tunc Gutenbergus in albo

Alter erat Faustus tertius Opilio.

His addere qui volunt possunt MELCHIOREM GVILANDINVM Medicū Borussum in tractatu de papyro, Conrad. Gesnerum in pandectis lib. 13. tit. 5. Cornelium Callidiū in Calce Catalogi sui de Illust. script. Germ. ACHILLEM GASSARVM in Epitome historiarum, GASPAREM HERIONEM part. 4. Chronici selecti Germanici p. 633. vbi ann. 1550. inuentam hanc artem tradit, & Gutenbergio præter Faustum Ioannem Gensfleisch operis socium assignat. Atque hæcenus de illis qui pro Moguntinis & Germania è veteribus suffragia ferunt: Recentiores enim fastidij vitandi ergo eousque differo, donec ab altera parte qui pro Hollandis & Harlemensibus restantur, retulero.

Guiland.
Gesnerus, Mon.
Callidius, 26. n.
Hedio,
Gassarus.

CAPVT III.

*Testes pro Harlemensibus de Typographia
in Hollandiâ inuentâ.*

Hautem oppidò perquam pauci reliquorum respectu & comparatione hæcenus comparèt. Pleriq; enim qui Harlemensium meminerūt nihil definiētes rem in medio relinquunt, imo vnus etiam atq; alter contra illos pro Moguntia pronunciant, quos omnes propterea à Iunio & reliquis feruidioribus separandos & in peculiarem classem ordinandos fore putare fortassis quis velit. ~~Mhi~~ autem illos hæcenus cōiungere visum fuit, vt tamē examine desuper instituto illorum dicta inuicē collaturus sim. Primus istorū tum tempore tum conuiciandi etiam acerbitate HADRIANVS IUNIVS, ^{Hadria-} est, cuius integrum locum ex Barauia eius, operæ pretiū est adscribere; cū ^{nus lu-} enim reliq; i qui deinde secuti sunt, eius potissimū authoritati fiderint, si ^{nus.} gillatim huius viri hac de re tradita expendere oportebit. Ita igitur Iunius: *Redeo ad urbem nostram (Harlemum) cui primam inuenta Typographica*

artis gloriam deberi & summo iure asserendam aio, utpote propriam & natiuam, sed
 luminibus nostris sola officit inueterata illa, & qua encausti modo inscripta est animis.
 opinio tam altis innixa radicibus, quas nulli ligones, nulla ruitra euellere aut eruere
 valeant, qua pertinaciter credunt & persuasissimum habent, apud Moguntiacum cla-
 ram & vetustam Germania urbem primo repertas literarum formulas, quibus excu-
 derentur libri. Vtinam hic incredibilem illam dicendi vim qua in Carneade fuisse per-
 hibetur, exoptare possem, qui nihil defendisse vnquam quod non probarit, nihil oppugnasse
 quod non euerterit, dicitur, ut saltem refugam illam laudem postliminio reuocare, & hoc
 quasi trophæi erigere possem veri interpolator: quod ego non alio optarim, quam ut veritas
 recte à Poëta veteris temporis filia nuncupata, aut ut ego soleo $\chi\rho\rho\nu\ \delta\lambda\epsilon\nu\chi\omicron\varsigma$ tandem
 detegatur, quaque iuxta Democritum altissimo in puteo demersa hæctenus delituit, in
 apertum proferatur. Si gloriosum certamen suscipere non piguit Aegyptios & Phœni-
 cas de literarum inuentione, his Deo Duce earum inuentum ad se trahentibus, quando ta-
 bulas $\delta\omicron\omicron\chi\alpha\ \epsilon\ \alpha\lambda\omicron\varsigma$, hoc est, à DEO exaratas iactant: illi à se repertas Græcia intrulisse
 gloriantibus, quando Cadmus Phœnicum classe vectus, rudibus Græcorum populis artis
 illius author eas commonstrauit, rursus si Athenienses Cecropi suo, Thebani Lino eandem
 laudem vendicant, Palamede Argiuo excogitatorum characterum laudem Iacitus &
 Philostratus de ferunt: ut Hyginius latinorum Carmenta Euandri matri. Si itaque
 controuersam dubiamque gloriam cuncta gentes ad se ceu propriam rapere non erubue-
 runt, quis vetat quominus indubitanda laudis possessionem, de qua per socordiam auita
 deturbati sumus quasi postliminij iure repetamus. Equidem non inuidiam aut maleuo-
 lentiam studio transuersus agor, ut huic asseram, quod alteri derogem ac detrahā. Crassi
 impudentiam non inuiabor. hinc Scauola sanctimoniam & grauitatem affectando, illinc
 presentationibus fauorem hominum eblandiendo: haud is sum, corruptis arbitrijs pla-
 num agere non decreui, veritatem illam vnā perspicuam, quam vti cæleste solis iubar
 nulla nox, nulla caligo, quantumuis alta obtenebrare potest, exhibiturus, quantum in
 me est, idque simplici & minime sucto orationis filo, quod illa amet. Quod si optimus
 ille testis est author Plutarcho, qui nullo adstrictus beneficio, neque alterius addictus
 studio, liberè quod sentit, loquitur & intrepide, meum testimonium merito locum ha-
 beat, qui nec mortuum aut heredes posterosue cognatione attingam, neque gratiam
 aut beneficium inde expectem, qui quicquid huius feci, id eorum sepultis manibus pie-
 tatis ergo impendi. Duam igitur quod accepi à senibus & auctoritate grauibus & rei-
 pub. administratione claris, quique à maioribus suis ita accepisse grauisimo testimonio
 confirmarunt, quorum auctoritas iure pondus habere debeat ad faciendam fidem.
 Habitauit ante annos centum duo de tringinta Harlemi in adibus satis splendide
 (ut documento esse potest fabrica, qua in hunc vsque diem perstat integra) foro immi-
 nentibus è Regione Palatii Regalis Laurentius Ioannes cognomēto Aedituus Custosue
 quod tunc optimi & honorificum munus familia eo nomine clara hereditario

iure possidebat) is ipse qui nunc laudem inuenta artis typographica recidivam iustis
 iudicijs ac sacramentis repetit, ab alijs nefarie possessam & occupatam, summo
 iure omnium Triumphorum laurea maiore donandus. Is fortè in suburbano nemore
 spatiatus (vt solent sumpto cibo aut festis diebus ciues qui otio abundant) cœpit fa-
 ginos cortices principio in literarum typos conformare, quibus inuersa ratione sigil-
 latum charta impressis, versiculum vnum atque alterum animi gratia ducebat, ne-
 potibus generi sui liberis exemplo futurum. Quod vbi feliciter successerat, cœpit animo
 altiora (vt erat ingenio magno & subactò) agitare, primumque omnium atramentis
 scriptorij genus glutinosius, tenaciusque, quod vulgare lituras trahere experiretur,
 cum genero suo Thoma Petro, qui quaternos liberos reliquit omnes ferme consulari
 dignitate functos (quod eo dico vt artem in familia honesta & ingenua haud seruilis
 natam intelligant omnes) excogitauit, inde etiam pinaces totas figuratas additis
 characteribus expressit. Quo in genere vidi ab opso excusa aduersaria operarum rudi-
 dimentum, paginis solum aduersis haud opistographis. Is liber erat vernaculo sermone
 ab auctore conscriptus Anonymo titulum præferens: Speculum nostræ salutis, in quibus
 id obseruatum fuerat inter prima artis incunabula (vt nunquam vlla simul & re-
 perta & absoluta est) vti pagine aduersa glutino commissa cohærescerent, ne illa ipse
 vacua deformitatem asferrent. Postea saginas formas plumbeis mutauit, has deinceps
 stanneas fecit, quo solidior minusque flexilis esset materia durabiliorque: E quorum
 typorum reliquijs que supersuerant conflata Oenophora, vetustiora adhuc hodie vi-
 suntur in Laurentianis illis, quas dixi adibus in forum prospectantibus, habitatis po-
 stea à suo Pronepote Gerardo Thoma quem honoris causa nomino, ciue claro ante
 paucos hos annos vita defuncto sene. Fauentibus vt sit, inuento nouo, studijs homi-
 num, cum noua merx nunquam antea visa emptores vndique exciret, cum vberri-
 mo questu creuit simul artis amor, creuit ministerium, additi familie operarum
 ministri, prima mali labes, quos inter Ioannes quidam siue is (vt fert suspicio) Faustus
 fuerit ominoso cognomine, Hero suo infidus & infastus, siue alius, eo nomine, non
 magnopere laboro, quod silentium ymbrae inquietare nolim contagione conscientie
 quondam dum viuerent, tactas. Is ad operas excusorias sacramento ductus, postquam
 artem iungendorum characterum fusilium typorum peritiam, queque alia eam ad-
 re spectant percullisse sibi visus est, captato oportuno tempore, quo non potuit ma-
 gis idoneum inueniri, ipsa nocte, qua CHRISTI Nataliis sollemnis est, qua cuncti
 promiscue lustralibus sacris operari solent, choragium omne typorum intolant, instru-
 mentorum herilium ei artificio comparatorum supellectilem conuasat, deinde cum
 sure domo se proripit, Ambstelodamum principio adit, inde Coloniã Agrippinã,
 donec Moguntia cum peruenitum est, ceu ad Asylarã vbi quasi extra telorum
 tactum (quod dicitur) positus tuto degeret, suorumque furtorum aperta officina

fructum vberem meteret. Nimirum ex ea intra vertentis anni spacium ad annum à Christo nato 1442. ijs ipsis typis quibus Harlemi Laurentius fuerat vsus, prodijisse in lucem certum est, Alexandri Galli doctrinale, quæ Grammatica celeberrimo tunc in vsu erat, cum Petri Hispani tractatibus prima foeturâ. Ista sunt ferè quæ à senibus annosis fide dignis, & qui tradita de manu in manum quasi ardenti radam in decursu acceperant olim intellexi, & alios eadem referentes attestantesque comperi. Memini narrasse mihi Nicolaum Galium pueritiæ meæ formatorem, hominem ferè à memoriâ & longâ canitiæ venerabilem, quod puer non semel audierit, Cornelium quendam Bibliopægum ac senio grauem nec octog. nario minorem (qui in eadem Officina subministrum egerat) tanta animi contentione ac seruire commemorantem rei gesta seriem, inuenti (vt ab Hero acceperat) rationem rudis artis polituram & incrementum aliaque id genus, vt inuito quoque præ rei indignitate lacryma erumperent, quoties de plagio inciderat mentio: tum vero ob ereptam furto gloriam sic irâ excandescere solere senem vt etiam lictoris exemplum eum fuisse editurum in plagiarium appareret, si vita illi superfuisset: tum deuouere consueuisse diris vlticibus sacrilegum caput, noctesque illas damnare atque execrari, quas vna cum scelere illo, communi in cubili per aliquot menses exegisset. Quæ non dissonant à verbis Quirini Talesij Cos eadem ferè ex ore librarij eiusdem se olim accepisse mihi confessi. Ista dictare me cõpulsit cupiditas & studium defendenda veritatis, quamuis illa odium sui plerumque parere soleat: in qua tuenda potius quam vt deserere Vadimonium velim, ad suscipiendum odium paratior sim ac promptior. Sequitur deinde apud Iunium quod Boxhornius omisit. At vereor vt surdis ista auribus canantur: vt cumque tamen erit, iuuabit me & memoriæ inuentoris & gloriæ vrbis pro virili consuluisse, dum apud leues & verè incuriosos animos, plus valet præiudicium opinionis, quam cum ratione auctoritas. Quæ iniuria musitanda est & deuoranda parum lubentibus. Quanquam dolendum minus foret in clarissimam Germaniæ urbem, velut aliam in familiam transisse, si non plagij, sed reuera ratione factum id fuisset: verum arbitror DEO volente hanc viam commodissimam visam, vt citissime ad nitorem suum ac perfectionis culmen perueniret, inuentum illud, Orbi sole (quod dicitur) & salo magis necessarium, nimirum in maiore luce hominum per studia magnatum præmia & honores (quibus artes aluntur) facilius emergerum, vt accidisset res docuit quam in extremo Orbis terrarum recessu & quodam angulo, inter hominum priuatorum sordes. Hactenus satis prolixè unius, quo cæteri qui eius ferè testimonio nituntur succinctiores sunt: addo longè etiam (maximam quidem partem) modestiores, quique si paucos excipias, conuicijs procul placidè agunt, ac plerque ipsimet dubitare videntur. LVDOVICI ENIM GVICCIARDINI ex vltima recognitione & Regneri Vitellij versione in Belgij descriptione, ubi de Harlemo agitur hæc ista de re verba sunt, pag. 182. In hac vrbe non publica tantum incolarum aliorumq; Hollandorum voce, sed & scriptorum quorundam suffragio alijsque aliquot monumentis inuenta primū

2. Ludouicus Guicciardin.

traditur Typographia, id est, ea librorum formulæ excudendorum ratio, quæ hucusque passim in vju est: sed Authore ante perfectam & euulgatam artem extincto, Famulus, uti narrat, Moguntiacum abiit, vbi edito leui aliquo artus specimine, perbenigne fuit acceptus. Moguntini vero cum summo studio in hoc tantum negotium incubuissent, consecuti sunt tandem integram eius notitiam, vnde increbuit postea, & cum tempore magis magisque inualuit, fama prodisse ex ea vrbe hanc tunc insignem scientiam. Ego sane de rei ipsius veritate nec possum nec velim decernere, puta quum satis habeam, ut ne vrbi regionique ipsi prauideam, obiter attigisse. Hactenus ille qui Polydori deinde hac de re locum apponit, cui plus ferè quàm isti Hollandicæ traditioni videtur adhærere. Qui ad Guicciardinum ADDI-
 TAMENTA cõfecit isto loco quæ sequuntur attexuit: *Es que author noster hic obiter tantum attingit de inuentione Typographiæ, fusius certiusque in Barauia exequitur Hadrianus Iunius, qui validis sanè & profus inuictis argumētis ostendit, nobilissimam artem Harlemi primum excogitatam ab Laurentio quodam Ioannis cognomēto Costero, cui suffuratus instrumentum omne Ioannes Faustus, infustus Domino famulus, Amsterodamum primum, inde Colonia atque hinc Moguntiam tandem profugit. Plura vide apud eundem, & Ianium ac Moguntinenses falso ex hoc mustaceo sibi Laureolam petere discito. Hæc ille, cuius verba, ut & reliquorum infra sito loco examinabuntur. Iam IACOBVM MIDDENDORPVM videamus, qui lib. 1. c. 22. de Academijs ambiguum satis & breuiter hæc rem attingens: Typographiam inquit alij Moguntinis alij Harlemensibus Barauorum acceptam ferre volunt, sicut in Academia Moguntina Basileensi declarabitur & lib. 5. vbi de Moguntia: quidam Typographiæ inuentionem Harlemensibus Belgis attribuere malunt. Hic tamē author rem omnem videtur in medio relinquere, nam ibidem præmiserat quæ ordine inuerso ego hoc loco sequi facio: Nisi hoc, inquit, ad eius (Moguntinensis vniuersitatis) gloriam apud omnes totius Orbis Academijs & doctos gratosque homines abundè sufficeret, quod Typographicam artem non vtile solum, sed vehementer quoque necessariam inuenisse credatur. Cuius beneficio clarissimi scriptores ex bonarum literarum naufragio superstites in mille transfunderentur exemplaria & in multorum manus ad incomparabile totius Reip. Christianæ præsidium salubriter peruenirent. Idem lib. 5. de Academia Basileensi etiam excusoria & Typographicam artem cuius inuentionem Ioanni Gutenberg Argentineni circa an 1440. adscribitur, & Moguntinos primum docuisse fertur, præsertim chartaceam Basileæ per Galliones ex Gallia oriundos Hispanos mirifice auctam & propagatam ait. (loquitur autem de Vrstisio qui Basileensis historiæ Epitomen edidit) ADRIANVS ROMANVS in paruo theatro vrbium pag. 27. Harlemium omnium que in Hollandia sunt vrbium amplissima, (ita fuit ante Amsterodami dilatationem) cui incolarum suorum testimonio Typographicæ artis inuentione debetur. Et hic Author nihil in hac controuersia de finiendū sibi putauit, subiungit enim statim: Quamuis hoc beneficij Moguntinensi Vrbi acceptum referant alij. Quod idem etiam repetit pag. 147. vbi de Moguntia tractat, VALERIVS ANDREAS ICIUS & sanctæ linguæ Doctor Louanienis in Belgicarum Vrbium Nomenclatura, quam Biblio-*

3. Au-
 flor ad-
 ditamē-
 torū ad
 Guicci-
 ardinū.

4. Iacob-
 Middē-
 dorpius.

5. Adri-
 anus Ro-
 manus.

6. Valo-
 rius
 Andre-

thece sue præmisit de eod. Harlemo. *Vrbs, inquit amœna est, & in ter Hollan-
dicas amplissima: cuius artis typographica inuentionem debere in Batavia descriptione
multis contendit Iunius. Hucusque Valerius, cui hac in re concordat, quem
7. Fran- alias grauem expertus est æmulum FRANCISCVS SVVERTIVS in descri-
ciscus ptione Prouinciarum Belgicarum, quibus Athenas suas exornatum iuit,
Svvertius. cuius verba quia ex Guicciardino & Iunio consuta sunt, huc repetere su-
Matthias perledeo. MATTHIÆ tamen QVADI Pictoris literati locum adscribere
Quadus. placet, utpote decisionem & conciliationem huius litis tentare ausi. Is igitur
lib. 4. Geographicarum enarrat, cap. 34. & 38. sequentia scribit. Harle-
mo expertissimorum testimonio Typographica artis prima inuentio iure debetur,
primam tamen praxin Moguntiaso concedentes. Aiunt enim eius inuentorem ante
perfectam artem morte præuentum fuisse, eiusque seruum inde Moguntiam profectum,
9. Aubertus ubi continuo exercitio ad perfectionem ars perducta sit, ut hac alitrix siue nutritrix, illa
tius Mi- artis mater existat. Cum prædictis consentit AVBERTVS MIRÆVS vir se-
reus. culorum memoria dignus, deque omni historia præclarissimè meritis, qui
10. Laurẽ- in Chronico suo Belgico ad annum 1440. ipsamet Iunij verba recitat. LAV-
tius Beyer- RENTIVS etiam BEYERLINGIVS tomo 7. Theatri seu Polyanthea suæ ex
lingius. Iunio & Bertio hanc Harlemaensium assertionem refert, ita tamen ut com-
pluribus alijs aliorum opinionibus relatis, tandem Serario de Gutenber-
gio & Fausto assentiatur. Idem in Chronico rerum Belgicarum quod prodijt
anno 1636. ubi quæ de Chinensibus, quæ de Fausto & Gutenbergio tradantur,
quæ etiam Cognatus ut infra videbimus de Augustano aliquo refert posuisset,
ita finit. Germanicum certè hoc esse inuentum scriptores penè omnes tradiderunt.
Harlemenses tamen hanc sibi laudem vindicare conantur; nec vanè fortasse,
si Hadriano Iunio in Batavia descriptione credimus, qui Laurentium Ioannem
cognomento Aedituum siue Custodem Ciucm & Incolam Harlemaensem huius rei
11. Petrus inuentorem laudat. PETRVS MONTANVS Gandauensis in descriptionibus
Montanus. suis quas Hondius cum Atlante Mercatoris excudit, huius rei ubi de Hollan-
dia & Harlema agit, ita breuiter meminit: *Huic Vrbi (Harlema) inquit;
inuenta Typographica artis gloria debetur. Quos hæc tenus retuli Belgæ ferè
omnes sunt (Guicciardinus enim licet Florentiæ natus sit, domicilio tamen
Antverpiensis extitit) quibus nunc duos Germanos addo, quamuis vterque
medius ferè incedat, neclitem hanc suam facere voluerit. Georgius igitur
Brunus Colonienfis in Theatro Vrbiũm ita de Moguntia scripsit. Huic
vrbi Typographica artis debetur inuentio, quæ plusne boni an mali attulerit, pro-
babiliter disputari potest. Nihilominus idem de Harlema eodem in opere se-
quentia vulgauit. Hæc est omnium in Batavis Vrbiũm maxima & dignitate
sanè secunda Typographicam artem in ea à quodã fuisse primum excoquatam, consistas**

ea vrbe totaque Prouincia Batauorum fama est. Quam opinionem Scriptores nonnulli confirmant, & quidam priuatarum eius loci rerum Commentarij. Veruntamen ante quam artem perficeret, ac eam ipse in lucem produceret, è viuis excessisse, eius famulum ob id Moguntiam concessisse, in qua Vrba artem euulgaret, & eam ob causam acceptus benigne fuerit. Alterè nostratibus THOMAS LANZ vs est, editis de Europa Prouincijs in vltim illustri apud Tubingam Collegij Adolescentium orationibus celebris: In illarum secunda inter alias Vrbes à munitionum firmitate commendatas, Harlemi etiam meminit, addens, id sibi Typographiæ inuentionem adscribere, quam tamen non vno eiusdem operis loco superiori Germaniæ vendicat. Ex Italis præter memoratum iam Guicciardinum Belgicæ Inquilinum solum mihi hæcenus videre contigit SIMONEM MAIOLVM Vulturariensem Episcopum, qui Iunij de Harlemo Sententiam retulerit. Is enim Colloq. 23. Canicularium suorum cum retulisset Polydori de Moguntia & Gutenbergio narrationem sic subiungit: Sunt tamen Authores constansque fama est, apud Batauos impressoriam artem in Harlemo Vrbe excogitatam, Authore autem vita functo eius necessarios Moguntiam profectos cepisse exercere vt tradit Georgius Brun in Harlemo. Addit ibidem Maiolus: Quoniam vero rei nouitas, tum maximam mentibus hominum admirationem pepererat 300. scilicet chartas singulis diebus imprimi, id etiam Historici memoria tradiderunt. Chronicon etenim eius temporis de rebus Pontificum perbreue, id velut valde memorandum recolit, memoratque qui primi Impressores fuerint. In Germania quidem fuit Iacobus Stadenbergius Argentinensis, ac Faustus alter, vterque sub Pio secundo. At Romam aduenere primi Impressores Conradus Sivenhaym & Arnoldus Pannarb. atque Vldericus Gallus omnes certè insaniter huiusmodi artem callentes. ANDREAS SCHOTTVS in Epistola dedicatoriâ tomî primi rerum Hispanicarum ad Balthazarum Quingam sic scripsit. Huius autem artis Typographica inuentio Germanis potissimum, & in his Moguntinis primum accepta est referenda, tametsi & Bataui eam sibi laudem vendicent. Eadem ambiguitate huius rei meminit MARTINVS ZEILERVS Styrius qui nuperrimè An. 1632. Itinerarium Germanice edidit cap. 14. pag. 314. Omnium tamen acerrimè, & tanquam pro artis ac facis hoc duellum depugnant, post Iunium in hac arena antesignanum superius iam relatum Scriuerius, Bertius & Boxhornius, quosea de causa tanquam triarios in subsidiariam manum sepolui & in hunc locum seruati. Illorum primus vt potè lare & ortu Harlemensis domesticæ laudis stabiliendæ ergo, peculiari libello ex professo quod dicitur, sategit de Typographia Harlemi inuentâ, quem quia necdum mihi, quamuis post diligentem & iam in ipsâ Hollandiâ factam inquisitionem inspicere contigit, non possum verba eius referre, deque argumentis, quibus

13. Thomas Lanz.

14. Simon Maiolus.

Andreas Schottus.

Martinus Zeilerus.

bus pro causa sua decertat, qualecunque Iudicium meum promere, contentus igitur hac vice ero retulisse tetrastichon eius, quod effigiei Laurentianæ à C. Koning Harlemi sculptæ & excusæ subscriptum est.

*Vana quid archetypos & prala Moguntia iactas?
Harlemi archetypos pralaque nata scias.
Extulit hic monstrante DEO, Laurentius artem
Dissimulare virum hunc, dissimulare DEVM
est.*

Idem in Elegia in laudem Patriæ suæ contra Naudæum Parisiensem scripta.

*Ista tuæ possunt etiam memorare sorores
Inuentos posset nulla docere typos.
Sola hac Harlemio debetur adorea Cui
Laurenti meritas cingere docta comas.
Vindicijs asserta meis, procul ite maligni
Ite Moguntinis dedita turba tuis.
Non nisi qui pleno spirant insomnia folle,
Et Gutenbergos Faustiadaeque crepant.
I Naudæe procul tua per mendacia crescens,
Non locus hic rugis, credule Galle, tuis.
Harlemense nemus doceat, doceantque Napeæ
Et Fagutali numina sacra Ioui.
Hic fago exCVLptas LaVrenti CVspIDE
for Mas
Et primum natos hic simul esse typos.*

Petrus

Petrus autem Bertius in tabulis Geographicis contractis, quas an. 1600. vulgavit ipsis Iunianis ad verbum formalibus de hoc negotio agit, nisi quod Ioannem Faustum Trifarciferi & lesqui-Lauernionis elogijs exornet. Idem tamen in opere rerum Germanicarum lib. 3. pag. 613. de Moguntiaci tractans, multo mitius agit, ac quasi prioris vehementiæ palinodiam cantat, quando scribit. Inter prima (huus) Urbis decora refertur à multis inuentio Artis Typographica, quam laudem nos alibi nostris Harlemensibus asseruimus. Et ostendit nobis nuper humanissimus & antiquitatum Hollandicarum peritissimus P. Scriuerius citatum à nobis alibi Speculum salutis non Belgice sed Latine editum, primum magnæ artis Rudimentum, cuius pagina glutine commissa fuerant, ut videri possent opistographæ. Sed attentius consideranti facile apparuit, non collectas fuisse literas singulas digestasque in vocem, vocem in versus, versus plures in paginam, sed singulas paginas, singulis tabellis ligneis expressas fuisse, imaginibus, literisque extantibus & prominentibus, sicut sigillis & ectypis solent imprimi nota rerum materia molliori, & ut ex libris ad nos euectis è Sina apparet, Sineses libros suos adornare, quæ res ut affinitatem aliquam cum arte typographicâ hodiernâ habet, ita multum adhuc à perfectione artis remota est. Nec negabunt Moguntini, quin ea saltem laus Harlemensibus nostris debeatur, quis autem non videt facilius fuisse ingeniosis hominibus, & ad res præclaras inueniendas natus ex tali Rudimento progredi ulterius, & ad conceptam animo perfectionem superatis impedimentis eniti, quam protinus consummata omnia reddere, & primo actu absolutæ Nihil simul & cœptum & perfectum est: per intervalla cœperunt artes & adiectione particularum incrementum acceperunt. Principijs autem recte inuentis facile est aliquid adijcere, & quo quisque magis ingenio pollet, eo est ad perficiendum aptior, sic factum in picturâ, sic in sculpturâ, sic in ipsâ sapientiâ &c. Non ergo mirum si Harlemenses nostri, qui primi apud nos tabulas ectypas inuenerunt, & libros tabulis illis impressos suo commodo vendiderunt, iidem quoque inuitante lucro, impellente genio, ducente arte, inuenerunt modum literas singulares seorsim dispositas colligendi, easq; in syllaba, vocabuli, sententiæ, versus ac pagina modulum cœpingendi, cum hoc illo multo fuerit facilius, & à maioribus ad nos transmissæ narrationes (quæ fraude & furo caruerunt) illud ab ijs factum testentur, resque omnino per se sit vero affinis. Non negauerim tamen quin statim Moguntiaci Ioannes Gutenbergius maiore copia libros ea ratione impressos euulgauerit, atque iccirco apud Exteros pro primo istius artis Inuentore laudatus sit &c. Vere Germanorum hæc laus est, siue Harlemensibus ea tribuatur, siue Moguntinis. Hactenus Bertius. Omnium autem nouissimus qui in hoc argumento à parte Barauica versatus fuerit, Marcus est Swerius Boxhornius Lugdun. in Barauia professor publicus, qui an. 1633. theatrum siue descriptionem Hollandiæ typis Hondianis Ambsterodami edidit,

in quo satis diffuse & cum curâ hâc typographicâ inuentionis materiâ pertractat. Ac vt dicâ, quod sentio parû abest quin suspicer, haud minimâ huic Authori fuisse causâ Theatri illius extruendi hanc Harlemensê controuersîâ, idque præcipue in Petri Scriuerij à scriptore Gallo. Gabriele Naudæo Parisiense refutati ac male accepti gratiam qui iusto & peculiari huic rei dicato opere contra Batanicum istû athletam, pro Moguntinis hanc pugnam depugnasse narratur. Ac cõfirmat equidem augetque apud me coniecturam istam, quod typographicum hoc negotium tum diuersis capitalium litterarum maiestate decoratis inscriptionibus insigniuerit Boxhornius, tum rubrica etiam conspicuum & spectabile fecerit, qua tamen alias omni isto opere etiam in ipso titulo, licet is ab antiquo in tantum sibi illam propriam fecerit, vt inde etiam nomen adeptus sit, abstinuit. Nec dubito quin ad hoc prædicto Emblemate illic præcipue vti voluerit, vt theatrum illud vel obiter versans & voluens Lector statim in notabilem illum & signatum de typographia locum tanquam scenam illius versatilis operis nobiliorem vel aliud agens statim incidat. Cæterum author iste Lunij præcipue quod cæteri etiam eiusdem opinionis, vt vidimus factitant, autoritate nititur, cuius è Barauia locum in præcedentibus à me relatum ad longum recenset. Præter illum autem ANGELI ROCCHÆ Pontificij Sacristæ ex Eremitarum S. Augustini Ordine Theologiæ Doctoris ac postmodum Episcopi Tagastensis, qui Sixti quinti tempore Bibliothecam Vaticanam luculento opere descripsit, testimonium recitat, simulque allegati ab eodem Mariangeli Accursij locum refert, tum Coloniensis denique vernaculi chronici testimonium addit, quod vtrumque operæ precium est hic etiam adscribere, vt candidus, amansque æqui & veri Lector suffragium ferat, num authores illi dicant quod ex illorum dictis asseritur. Sic igitur Roccha: *Ars typographica in Europa anno salutis nostræ 1442. inuenta fuit, vt Polydoro placet, à Ioanne Gutenbergio natione Teutonico Equestri dignitate viro, sicut ab eius Ciuibus se audisse ait in oppido Germania, quam Moguntiam Latini dicunt, vulgari vero sermone Mâins. Decimo sexto deinde anno qui fuit salutis humanæ 1458. quidam nomine Conradus, eodem Polydoro teste, homo itidem Germanus, Romam primo in Italiam attulit, quam deinde Nicolaus Ienson Gallus mirum in modum illustrauit. Hæc Polydorus. Volaterranus autem duos fratres Alemanos in Italiam aduexisse artem impressoriam & anno ab orbe redempto 1465. Romæ instituisse & libros Sancti Patris Augustini de Ciuitate Dei & Lactantij Firmiani Institutiones primum impressisse affirmat. Alij eiusdem Augustini confessiones primum impressas fuisse aiunt. Sunt qui velint huius artis Inuentores fuisse Ioannem Faustum & Luonem Schæfferum*

anno

19. Ange-
lus Roccha

anno Dominica Incarnat. 1440. deinde à Ioanne Gutenbergio eam illustratam fuisse in Germania: Anno vero 1460. à Conrado item Germano Romam, à Sixto autem Rusinger Argentinate Neapolim aduectam, & in Italia ab Aldo seniore illustriorem fuisse redditam, & à Nicolao Iensone Gallo in Galliam asportatam. Sed in tot Scriptorum controuersia apponere libet, quod manu Mariangeli Accursij exaratum in prima Donati Grammatici pagina inueni. Aldus enim Iunior vir quidem eruditus & in antiquorum monumentis indagandis accuratissimus, ostendit mihi librum Donati ex membranis confectum & impressum in cuius priori pagina hæc scripta leguntur: Ioannes Faustius Moguntinus, Auus Maternus Ioannis Schæffer primus excogitauit imprimendi artem typis æreis: quos deinde plumbeos inuenit, multaque ad artem polendam addidit, eius Filius Petrus Schæffer. Impressus autem est hic Donatus & Confessionalia primùm omnium anno 1450. Admonitus certè fuit ex Donato Hollandia prius impresso in tabula incisa. Hæc ibi ubi etiam à latere eadem manu scripta leguntur: Hæc scripsit Mariangelus Accursius. Hic liber est Grammatica Donati. Non parum autem quantum ad Ordinem pertinet, ab ea distans, qua in Italia vti solemus: Imo principium est à simile Grammaticæ Institutioni Guarini, qui ab eo multa accepisse iudicatur Huius Codicis typi & imminutus imprimendi modus rudem illam inuentionem præseferunt. Hæc è Rocchâ, Boxhornius, qui postea paucis præmissis ita insequentibus pergit. Harlemû itaq; Typographiæ matrem, Moguntiam autem nutricem eius & elimatricem præcipuam rectè appellabimus. Huic enim typi stannæ vel ærei debentur, quod & Librorum frontispicijs inscribi cœptum est. Operibus Ioannis Boccacii in folio rudis satù litera primùm excusis hoc præfigitur. Genealogia Ioannis Boccacii libri sectatoribus oppido quam necessarij, nunquam alias curra alpes notulis stannæ diuulgati. Alterum deinde CHRONICI COLONIENSIS testimonium subiungit, NB. 21. quod è vernaculo Latinû fecimus: Longè igitur facessant (ita Boxhornius pergit) *Chronicon inanes Moguntinorû Fabula.* quibus præter luculentû Mariangeli Accursij testimonium *Coloniense* alterû non minoris ponderis opponimus ex Chronico Coloniensi desumptum, cuius auctor qui istis temporibus floruit, sic scribit: Ars hæc (Typographica) summe æstimanda, inuenta omnium primùm in Germania Vrbe Moguntia est, ad Rhenum circa annum Domini nostri 1440. & ab eo anno donec scilicet liberetur 1450. inuentioni eius, eorumq; que ad illa pertinent, opera impesa fuit. Eoq; anno qui Lubilauus fuit, captum fuit libris imprimere, primusq; qui excuderetur liber Biblia fuere latina, impressaq; ea sunt scriptura grandiori, quali hodie Missalia solent imprimi. Quamuis autem ut præmittitur Moguntia ars hæc inuenta fuerit, eo modo qui nunc temporis communiter vsu patitur, **vorbil-
dung.** prima tamen eius præfiguratio (seu simulacrum) ex Donato Hollandia reperta & desumpta fuit, qui librante id tempus excusi fuerunt. eiq; illi principium prædictæ Artis depromptum est, ac posterior hæc inuentio priori quoad artificium & subtilitatem longè præstantior fuit, indiesq; ad maiorem excellentiam perducitur. Hactenus è

Chronico isto Boxhornius, è quo libet & sequentia in Lectoris gratiam addere, vt tanto informatius de omni hoc negotio infra mecum iudicare possit, sunt enim singularia nec temerè vbiuis obuia: *Author quidam Omnibonus dictus scribit in præfatione Quintiliano præfixa, ac præterea in alijs Libris suis: Gallum aliquem nomine Ioannem Genson omnium primo infigne hoc artificium reperisse, sed is in illo manifesti erroris conuincitur. Adhuc enim in viuis supersunt, qui testari possunt, iam tunc Venetjs Libros impressos fuisse, priusquam Nicolaus Genson, eo delatus esset, ibiq; typos effingere & præparare cœpisset. Sed primus Typographia Inuentor cuius fuit Moguntinus Argentinâ oriundus, cui nomen erat Ioannes Gutenberg. Moguntia autem dicta ars primo Coloniam delata est, postmodum, Argentinam ac deinceps Venetias. Initium & progressum sæpius memorati Artificij ex honorabilis Magistri Vlrici Zel Hammouiensis narrantis ore cognoui, qui etiam nunc hoc 1499. anno Colonia Typographum agit, eoque Authore Ars hæc Coloniam propagata est. Reperiuntur Scioli aliquot qui dicant, dudum ante hæc tempora Typorum ope Libros excusos esse, qui tamen & se, & alios decipiunt, nullibi enim terrarum libri eo tempore impressi reperiuntur. Præterea plurimi veteres Libri interciderunt, eò quod magno numero describi non possent, exempli causa, maxima pars operum Titi Liuij, libri Ciceronis de Repub. & Libri Historiarum Plinij de bellis Romanorum cum Germanis. Hæc ex Chronico præfato. Porro Boxhornius refert etiã inscriptionem, quam in memoriam inuentæ apud se artis huius fastigio Laurentianarum ædium Harlemenses insculpi curarint. Item aliam, quam Laurentio conciuui suo Harlemensis aliquis publicæ eiusdem statuæ à se erectæ, inscribi fecerit, quibus tertiam ipsemet satis magnificam & grandiloquam addit, præmissa etiam Parodia è Claudiano in eiusdem Æditui siue Costeri laudem, quæ omnia referre longum esset, ac præterea nisi reliqua huic rei probandæ illinc prolata (illis autem euerendis hic labor impeditur) subsistant, ad rem parum faciunt & per se ipsamet collabuntur. Quas præterea veterum librorum impressorum Inscriptiones, vt vocat, seu clausulas contra opinionem suam refert, illas in sequentibus suo loco vnà cum alijs eiusdem generis videbimus. Lauream tamen à Boxhornio Costero suo suspensam, siue in honorem eius breue conscriptum Elegiacum quo Moguntiam alloquitur, hic non prætereo, quod ita habet.*

Vana quid Harlemijs indicis prælia prælis?

Ista parant iugulo, vimq; necemq; tuo:

Siste

*Siste precor. Batavum felicia praela typosq;
Nitaceas, acres experiere magis.*

Sed quid vetat præmissis adhuc vnum atque alterum superaddere, in quos his absolutis primum forte fortuna & aliud agens incidi.

HERMANNVS HUGO Societatis IESV Præsbyter similiter cum plerisque; superius relatis dubiè & incertè de impressoriæ artis origine scribit cap. 34. de Origine scribendi, vbi ait: An autem à Sinensibus ad Germanos hæc ars delata sit; an fortè (quod fieri potuit) apud Germanos diuina quadam ingeniorum similitudine denuo inuenta sit, disputent Germani & Sinenses, ne mihi nimium succenseat Salmuthus qui pro se affert Polydorū, Guilandinum, Cassanæum, Ramum & Beroaldum. Certè Iunius in Batavia sua vindicat Harlembus primam typorum inuentionem: ita omnes mirantur & exoseculantur eam artem, vt singuli velint eam suam fuisse filiam.

Herm.
Hugo:

FRANCISCVS HARÆVS in annal. Brabanticis sub Philippo Bono ad an. 1440. pag. 419. Inuenta est hoc anno apud Europæos ars imprimendi libros: sed an apud Moguntiacos, an apud Harlembenses quod verissimiliter a Struere conatur in sua Batavia Iunius, non definitio. Latè de his Miræus noster in suo alioqui stricto Chronico, quem qui volet, adeat.

Francisc.
Haræus.

Pari modestia quamuis & ipse Hollandici Turis Alumnus agit IOANES DE LAET in sua confæderati Belgij republica pag. 58. Huius, inquit (Harlemi) indigena Laurentio Ioannis cognomine Aedituo Hadrianus Iunius Typographia primum inuenta gloriam asserit.

Ioan. de
Laet.

GASPARIS BARLÆI felicissimæ venæ Poëtæ & Amsterodamensis Gymnasij publici Professoris leguntur Encomia Urbium Batavicarum inserta Ludouici Guicciardini Hollandiæ descriptioni, quæ ex Belgico eius viri integro opere deprompta Bataviæ Reip. diuersis Scriptoribus in minori, vt vocant, formato superioribus annis emissis inserta est. In illis vbi de Harlema agit sequens inter cætera distichon habetur, sub illius Oppidi profopœia.

Gasp. Bar.
læus.

Inuidet excusas populoſa Moguntia musas,

Quodq; meum est laudis iactitat esse sua.

IOAN. HENR. ALSTEDIUS in Encyclopædiæ insigni opere suo li. 30. sect. 1. Ioan. Hdr. Agès de Typographia, nec ipse hanc suam facere voluit, ita scribens: Alstedius. Rudimenta Typographica Sinensib. ante aliquot secula fuisse cognita. Cæpit aut in Germania.

mania.

mania hac ars Inuentore Ioanne Gutenberg Argentinenſi à Chr. 1442. Quidam inuentione huius nobiliſſimæ artiſ tribuit Ioanni Fauſto Mogunt. ann. 1452. Verum ille Gutenbergij fuit adiutor. Petrus Bertius hanc gloriã tribuit Laurẽtio Ioannis Harlemenſi, cui Fauſtus artẽ & typos ſit ſuffuratus & Moguntiam detulerit. Nobis ita videtur. Nõ abſre Ariſtoteles ait: Nihil prohibet artes eaſdem à diuerſis vel eodem, vel etiam diuerſo tempore citra vllam communicationẽ inueniri. Veriſimile itaq; eſt, artẽ Typographicam eodem tempore in Germania ſuperiori à Gutenbergio, & in inferiori à Ioanne Harlemenſi eſſe inuentam. Prius enim illud aſſerit Ioannes (Iacobum intelletum voluit) VVimphelingus, qui circa illud tempus vixit, poſterius affirmant multi Authores fide digni. vide in hanc ſententiam Chriſtophori Beſoldi Pentada. Hærgo ſunt natales artiſ nobiliſſimæ, cui primas inter Mechanicas locum demus, vtpote ingenioſiſſimæ & artibus liberalibus vtiliſſimæ.

Ioan. Iſaacius Pontanus.

Huc etiam IOAN. ISAACIVM PONTANVM retulerim qui nec ipſe hæc literam ſuam facere voluit, quando in Hiſtoria Danica ſua lib. 19. pag. 622. hæc ponit: Memorabile eſt hoc tempore artẽ Typographicam excoli apud Germanos ceptam, ac editis præclaris paſſim voluminibus inclariſſe primum Orbi. Et inter ceteros eos authores Inuentoreſq;, cum alij Laurentium Coſterum Harlemenſem, alij Ioannem Gutenbergium Argentinenſem ac Moguntinenſem alij, vt eſt ſua quiſq; nationis ſtudioſus ac admirator, adlaudant ac celebrant, hæc debet omitti, qui ipſo ſe nomine Danum prodit, Nicolaus Ienſen, quem Gallicum alij faciunt. Hic inſiſto præſtantiſſimæ huius artiſ celeberrimus fuiſſe apud Venetos Typographos memoratur, & extat ac commendatur præcipue eius Plinij naturalis hiſtoria, elegantibus litteris res erant typis excuſa ſub annum Chriſti 1472. elapſus ab hoc qui ſupra eſt poſitus annis ferè triginta.

Hi ferè ſunt quos repererim, vel Moguntinis ſtatus quæſtionem mouere, vel ſaltem obiter & ambigue Harlemenſium meminiffe, de quibus quid mihi, imò Viris doctis & affectuum vacuis videatur, quantumque illis tribuendum ſit poſtmodum diſpiciemus. Certe plurimi illorum qui nuper, id eſt, à tempore editæ Iunianæ Batauiæ reliquorum Batauiæ gloriæ propugnatorum ſcripſerunt tanti illos non putarunt, vt à veteri & vulgata pro Moguntia ſentientium opinione recedere voluerint, quorum nonnullos recenſebo, vt ante omnia conſtet non minus nunc ac olim communem & vulgatam opinionem pro Moguntia concludere iure vel iniuria poſtea examinabitur.